

EDUKACIJA STUDENATA SOCIJALNE PEDAGOGIJE ZA RAD NA REHABILITACIJI OSUĐENIH U PENALNOM SUSTAVU

Ljiljana Mikšaj-Todorović

Aleksandar Budanovac

Odsjek za poremećaje u ponašanju,

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu,

Sažetak:

Problematika penološke rehabilitacije na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Fakulteta za defektologiju sastavni je dio nastavnog programa već dvadesetak godina. Predaje se u okviru dva kolegija, Penološka rehabilitacija I i II. U ovom članku, autori su nastojali dati prikaz ovih kolegija, njihove ciljeve, sadržaj, povezanost s ostalim srodnim kolegijima. Navedeni kolegiji orijentirani su metodički, s naglaskom na ovladavanje studenata vještinama rada na tri razine institucionalnog i vaninstitucionalnog tretmana: općim metodama tretmana, metodama tretmana za posebne skupine osuđenika te malim rehabilitativnim programima. Osnovni preduvjet ovladavanja ovim vještinama usvajanje je znanja o novim sustavima klasifikacije prema kriterijima rizika i potreba, danas općeprihvaćenima u svijetu. Kolegiji uključuju i neka strana iskustva na provođenju alternativnih sankcija koje se u našoj zemlji još ne provode, ali se njihovo uvođenje očekuje temeljem Kaznenog zakona i Zakona o izvršenju sankcija koji su upravo u postupku donošenja.

Ključne riječi: penološka rehabilitacija, edukacija studenata

1. UVOD

Iako se različite definicije socijalne pedagogije pretežito odnose na djecu i mladež (vidi Uzelac, 1995:65-70), mišljenja smo da se mnogi njihovi elementi mogu primijeniti i kada su u pitanju određena područja rada s odraslom populacijom, posebice počiniteljima kaznenih djela.

Bilo da se radi o izvanobiteljskim procesima odgoja i korekcije ponašanja mladih ili pak korekciji ponašanja odraslih osoba, oni su usmjereni prema zajedničkom cilju - socijalnoj integraciji uz optimalnu mjeru autonomnog funkcioniranja.

Problematika penološke rehabilitacije na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Fakulteta za defektologiju sastavni je dio nastavnog programa već dvadesetak godina. Predaje se u okviru dva kolegija, u početku pod nazivom *Penološka andragogija s metodikom I i II*, a sada *Penološka rehabilitacija I i II*.

U posljednjih nekoliko godina, javila se

potreba za odmakom od pedagoških (andragoških) ishodišta za konceptualizaciju tretmana osoba s poremećajima u ponašanju, pa tako i odraslih delinkvenata, a ujedno i za osuvremenjivanjem zastarjele terminologije na području socijalne pedagogije.

Nazivlje se nastojalo promijeniti na takav način da bude što kompatibilnije sa suvremenim svjetskim trendovima, kako bi se olakšala komunikacija, i da se što bolje "pokrije" sadržaj termina.

Dok je po pitanju naziva studijskog smjera (smjer *Socijalna pedagogija* ili smjer *Poremećaji u ponašanju*) bilo određenih dilema oko najpogodnijeg naziva, u slučaju tadašnje *Penološke andragogije* dvoumljenja su bila daleko manje izražena, jer na području penologije u zapadnim zemljama prilično je uvriježen pojam *rehabilitacija*, koji koristi većina autora. Postoji više prilično konzistentnih definicija. Tako je jedna od najpoznatijih definicija Sechresta, Whitea i Browna (1979:20-21) koji definiraju rehabilitaciju kao vraćanje

kriminalca na način života u kome se poštuje zakon - kroz tretman. Ona je rezultat bilo koje planirane intervencije usmjerene na počinitelja koji ide u smjeru reduciranja kriminalne aktivnosti, bilo da je postignuta promjena u ličnosti, sposobnostima (vještinama), vrijednostima ili ponašanju. Iz rehabilitacije su isključeni oni njeni učinci koji se temelje na bojazni i zastrašivanju - odnosno na prevenciji zločina zastrašivanjem - kao i učinci temeljeni na sazrijevanju (maturaciji), što starije počinitelje navodi da napuste zločinački život.

Stoga se prilikom traženja najpogodnijeg naziva odmah nametnuo upravo naziv *Penološka rehabilitacija I i II*, što je kasnije potkrijepljeno i nastojanjima za promjenom naziva samog fakulteta u Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Radi se o kolegijima koji se, općenito govoreći, bave svim metodama postupanja s odraslim osuđenim osobama. Naglasak je, dakle, na različitim komponentama tretmana (dijagnosticiranje, klasifikacija, programi unutar općih metoda tretmana, rad s posebnim kategorijama osuđenika, mali rehabilitacijski programi, praćenje i evaluacija tretmana, problemi osoblja).

2. KOLEGIJI KOJI PODUPIRU TEMATIKU PENOLOŠKE REHABILITACIJE

Teorijski sadržaji koji podupiru sadržaje penološke rehabilitacije obuhvaćeni su kolegijima *Kriminologija, Penologija, Penologija s penitencijarnim pravom, Penološka psihologija te Osnove kaznenog prava i kaznenog postupka*.

Cilj kolegija *Osnove kaznenog prava i kaznenog postupka* sastoji se u tome da student ovlada osnovnim pojmovima kaznenog prava i kaznenog postupka koji predstavljaju temelje na koje će se nadograditi materijalno-pravni i procesno-pravni problemi u okviru kolegija koji s kasnije izučavaju. Osnovni sadržaj kolegija čine: predmeti i metode kaznenog prava, osnovne etape razvoja znanosti kaznenog prava, kazneni zakon i njegova funkcija (kazneno djelo i kaznena odgovornost, sudioništvo, sankcije), kazneni postupak prema Zakonu o kaznenom postupku (svrhe kaznenog postupka, načela kaznenog postupka, subjekti i organi kaznenog postupka i stadiji kaznenog postupka). Kolegij se izvodi isključivo putem predavanja.

Cilj je kolegija *Kriminologija* dati znanstveno i stručno utemeljene informacije o etiologiji, fenomenologiji i prevenciji kriminaliteta kao individualne i masovne pojave, shvaćenog u kontekstu devijantnog i društveno neprihvatljivog ponašanja. Sadržajno se obrađuje pojam i predmet kriminologije, metode u kriminologiji te značaj i uloga komparativne kriminologije. Fenomenologija kriminaliteta obrađena je kroz definicije pojmova, pregleda

opsega, dinamike, strukture i cijene te tamne brojke kriminaliteta. Etiologija kriminaliteta obrađuje se kroz teorije o uzrocima kriminaliteta. Posebna se pozornost posvećuje kriminalitetu kao individualnoj pojavi (klinička kriminologija i njezina transdisciplinarnost, učenje kriminalnog ponašanja, kriminalne karijere, izučavanje slučajeva i uporabivost podataka za tretman delinkvenata. Sadržaj kolegija čine još i područje viktimologije i prevencije kriminaliteta. Posebni dio odnosi se na tipologije kriminalnog ponašanja i delinkvenata. Kolegij se izvodi putem predavanja i seminara koje izrađuju studenti.

Cilj kolegija *Penologija* upoznavanje je studenata s temeljnim spoznajama o zakonitostima u penološkoj znanosti te njezinim suvremenim dostignućima. Usvajanje ovih znanja nužna je pretpostavka za uspješnu primjenu različitih modela penološkog tretmana s ciljem rehabilitacije počinitelja kaznenih i prekršajnih djela. Sadržaj uključuje definiranje predmeta, ciljeva, zadataka i metoda penologije, njezin povijesni razvoj, povezanost s drugim znanostima, vrste sankcija (pojam, način i načela njihova izvršenja; svrha i ciljevi kažnjavanja i izvršenja ostalih sankcija), pojavu, razvoj i vrste kazni zatvora i ostalih sankcija te suvremene tendencije u zakonodavstvima i penološkoj praksi, s posebnih osvrtom na takozvane alternativne sankcije. Osobita se pozornost posvećuje međunarodnim pravilima, deklaracijama i konvencijama o ljudskim pravima osuđenika. Kolegij se izvodi putem predavanja i seminara.

Cilj kolegija *Penologija s izvršnim pravom* stjecanje je znanja o suvremenim, hrvatskim i međunarodnim normativnim rješenjima u području izvršenja sankcija. Sadržaj kolegija uključuje klasifikaciju osuđenika i kategorizaciju ustanova za izvršenje sankcija. Naglasak je na hrvatskom sustavu za izvršenje sankcija izrečenih za kaznena djela i prekršaje (pozitivni propisi), što uključuje: osnovne karakteristike i načela izvršenja sankcija, Zakon o izvršenju sankcija - strukturu i podjelu, upućivanje osuđenih u kaznene zavode, unutarnju organizaciju kaznenih zavoda i zavoda za malodobnike, obveze djelatnika penalnih ustanova, nadzor nad njihovim radom, pozivanje osuđenih na izdržavanje kazne, odgodu nastupa kazne, prijam osuđenika u kaznene zavode, smještaj, prehranu, odijevanje, rad i obrazovanje osuđenika, dopisivanje i primanje posjeta i pošiljaka, obveze, prava, pogodnosti i zdravstvenu zaštitu osuđenika, premještaj i prekid izvršenja kazne zatvora, održavanje reda i discipline (stegovne mjere i kaznena odgovornost, mjera osamljenja, materijalna odgovornost i uporaba sredstava prisile), uvjetni otpust, otpuštanje osuđenika i poslijepenalnu pomoć, izvršenje prekršajnih sankcija, mjeru sigurnosti i ostale sankcije. Daje se i usporedna analiza normativnih rješenja u području izvršenja sankcija. Kolegij se izvodi putem predavanja i seminara.

Cilj kolegija *Penološka psihologija* upoznava-nje je studenata s psihološkim aspektima penalnog tretmana, kao i procesom transformacije ličnosti u funkciji socijalne reintegracije osuđenika. Sadržaj obuhvaća definiciju penološke psihologije, njezinu povezanost s drugim područjima psihologije, metode penološke psihologije, mogućnosti njezine primjene u praksi i penološku psihologiju u izvaninstitucionalnom tretmanu. Posebni problemi koji se obrađuju su: psihosocijalna interakcija i njezini mehanizmi, vrste i definicije grupa, grupna dinamika, pojam socijalne moći, izbor vođe grupe, formiranje grupa među osuđenima, osobitosti zatvoreničkih grupa, psihosocijalna klima u kaznenom zavodu, osuđenički kodeks, promjena ponašanja, teorije učenja, terapija ponašanja, kognitivna terapija ponašanja, stavovi u funkciji promjene ponašanja, kibernetički modeli promjene ponašanja i odabrana poglavlja iz industrijske psihologije, vezano uz rad osuđenika. Izvodi se putem predavanja i seminara.

Osnove kaznenog prava i kaznenog postupka studenti slušaju u drugom semestru, *Kriminologiju* u trećem i četvrtom semestru, *Penologiju* u trećem, četvrtom i petom, *Penologiju s izvršnim pravom* u sedmom i osmom, a *Penološku psihologiju* u petom i šestom.

3. OBRAZOVANJE STUDENATA ZA RAD NA REHABILITACIJI OSUĐENIH U PENALNOM SUSTAVU

Kao što je već spomenuto, kolegiji *Penološka rehabilitacija I* i *II* orijentirani su pretežno na rehabilitativnu komponentu u okviru izvršenja kaznenih i prekršajnih sankcija.

Cilj kolegija *Penološka rehabilitacija I* jest da studenti putem predavanja i seminara dobiju teorijsku osnovu za oblikovanje općih metoda tretmana, programa rada s posebnim skupinama te malih rehabilitacijskih programa. Kroz vježbe i hospitacije u ustanovama studenti ovladavaju vještinama programiranja tretmana, postupcima u njegovu provođenju i metodama njegove evaluacije.

Satnica kolegija *Penološka rehabilitacija I* sastoji se od dva sata predavanja i dva sata seminara u petom te dva sata predavanja i dva sata vježbi u šestom semestru.

Osim toga, u šestom semestru predviđen je tje-dan dana hospitacija u nekoj od penalnih institucija.

U predavanjima studenti dobivaju teorijske osnove penološke rehabilitacije, uvid u neke sustave zapadnih zemalja, odabrane dijelove svjetskih i europskih pravila o postupanju sa zatvorenicima. Nadalje, prezentira se usporedna analiza rehabilitacijskih modela u sustavima izvršenja sankcija

(anglo-saksonski i europski sustavi). Osnovne teme su: pretpostavke u osnovi penološke rehabilitacije; penološka rehabilitacija u usporedbi sa zastrašivanjem; pehilitacija - za i protiv; zlouporaba rehabilitacijskih modela; programiranje penološkog tretmana na raznim razinama: faza kaznenog postupka, dijagnostički centar, iskoristivost informacija za tretman; programi tretmana: programi obrazovanja i radni programi, metadonski programi, programi individualne terapije, programi rada na slučaju, terapija miljeom, programi grupnog savjetovanja i programi rada s obitelji; problemi evaluacije modela tretmana, osuđenik u krizi; pobune i ekscesi; samoubojstva u penalnim institucijama; reafirmacija penološke rehabilitacije; budućnost penološke rehabilitacije; rehabilitacijski modeli tretmana posebnih kategorija osuđenika.

Seminari razrađuju neke specifične teme - konkretno govoreći, sastoje se iz studentskih prikaza domaćih i stranih znanstvenih i stručnih radova, nakon kojih slijede diskusije o temi.

S obzirom da je kolegij *Penološka rehabilitacija II* logičan nastavak kolegija *Penološka rehabilitacija I*, on nužno mora produbljivati problematiku rehabilitacije koja se odnosi i na sljedeće: svjetski trendovi u penološkoj rehabilitaciji, razvijanje institucionalnih i vaninstitucionalnih rehabilitacijskih programa, osim probacije koja je pokrivena, s posebnim naglaskom na ovladavanje studenata sustavima i instrumentima klasifikacije. Tematika koja se odnosi na razvijanje institucionalnih i izvaninstitucionalnih rehabilitacijskih programa u RH, s posebnim naglaskom na ovladavanje studenata sustavima i instrumentima klasifikacije, za sada je tek u fazi planiranja. Razlog je tome činjenica da u RH još nije razvijen sustav alternativnih, izvaninstitucionalnih sankcija, a tek se planira uvođenje suvremenih sustava klasifikacije.

3.1. Povezanost ustanova i nastave u oba kolegija kroz vježbe, hospitacije i praksu

Još je Knežević (1987) smatrao da je upravo tretmansko osoblje najveća prepreka procesu otvaranja kaznenih zavoda, jer taj proces zahtijeva uvođenje novih oblika rada, daje djelatnicima posebnu odgovornost, zahtijeva izrazitu rehabilitativnu orijentaciju djelatnika te dodatna znanja - edukaciju. Ovaj autor tvrdi da tadašnji sustav edukacije koji se zasnivao na tradicionalnom exkatedra pristupu, uz nešto malo slabo organiziranih vježbi, bez dubljeg vezivanja za zbivanja u praksi, nije mogao formirati djelatnike pogodne za ovaj oblik rada.

Svjesni ovih nedostataka, u današnje vrijeme nastavnici na kolegijima *Penološka rehabilitacija I* i *II* nastoje postići čvršću povezanost prakse i teorije pojačanom prisutnošću studenata u kaznenim ustanovama. Programom vježbi, hospitacija i prakse nastoji se još u vrijeme studija upoznati buduće stručnjake sa sustavom. Kako oni tijekom

studija odlučuju kojom će se populacijom baviti, boravak u praksi uvelike može pridonijeti odlučivanju, umanjiti broj pogrešnih odluka te probuditi ili pojačati interes za ovaj specifičan posao. Pravilna selekcija tretmanskog osoblja svakako je jedan od bitnih čimbenika bez kojega se ne može govoriti o rehabilitacijskoj funkciji kaznenog zavoda. Psihički, pa i fizički zahtjevi koje ovaj posao stavlja pred djelatnike veliki su, te je od izuzetne važnosti da budući djelatnici znaju u što se upuštaju, pripremajući se za sve poteškoće koje će se pred njima pojaviti.

Suradnja znanstveno-obrazovnih institucija i penalnog sustava trebala bi biti od obostrane koristi. Sustav dobiva stručno, dobro pripremljeno mlado osoblje, a znanstvenici mogućnost obogaćenja teorijskih spoznaja empirijskim iskustvima.

Posebno su pogodne za ovakav oblik suradnje poluotvorene i otvorene ustanove, gdje postoji veća mogućnost uključivanja studenata u život zavoda, jer je osuđenička populacija nešto manje problematična, a organizacija ustanove prilagodljivija takvom obliku suradnje.

Ovaj oblik suradnje istovremeno predstavlja nove obveze za djelatnike te bi se moglo pretpostaviti da će ih opterećivati i ometati. Ipak, on unosi koristan element promjene u jednoličnu svakodnevnicu, pruža priliku za preispitivanje vlastitog rada, a i potencijalno rasterećenje od nekih jednostavnih poslova koje mogu obavljati praktikanti. Konačna odluka, međutim, o vrijednosti i potencijalnoj šteti ovakve suradnje trebala bi biti prepuštena djelatnicima zavoda.

Vježbe su orijentirane na lokacijski blisku ustanovu poluotvorenog tipa. Uža područja studentskog uključivanja u program vježbi su:

a) Unutar same ustanove

- sekcija za crtanje
- uređivanje informativnog lista
- sportske aktivnosti
- obrazovanje osuđenika (pomoć u učenju i motiviranje za učenje sadašnjih polaznika osnovne škole te mogućnost motiviranja za obrazovanje i drugih osuđenika)
- rad u knjižnici (mogućnost vođenja literarne sekcije uz motiviranje osuđenika za čitanje)
- priprema programa za Dan državnosti
- rad sa starijim osuđenicima (osmišljavanje slobodnog vremena, ciljani razgovori)
- rad s ovisnicima o drogi (osmišljavanje slobodnog vremena, ciljani razgovori)
- nazočnost na sastancima mikrotimova
- uključivanje u rad s ovisnicima o alkoholu
- uključivanje u dvije postojeće grupe i nazočnost na grupnom sastanku

- sudjelovanje u radu s točno određenim ulogama:
- pomoć osuđenicima u edukaciji za ispit u okviru tretmana za odvikavanje
- pomoć u ispunjavanju drugih zahtjeva u okviru tretmana (pisanje pisama obitelji i sl.)

b) Izvan ustanove

- povezivanje s KLA u zajednici i bolnici
- povezivanje s pojedincima ili organizacijama (klubovima) izvan zavoda radi zajedničkih aktivnosti (sportskih, gostovanja)
- povezivanje s centrima za socijalni rad i Zavodom za zapošljavanje (posebice kad je riječ o poslijepenalnom prihvatu osuđenika pred završetkom kazne)

c) Tehnički poslovi

- vođenje evidencija (primjerice, raspored održavanja higijene u zavodu)
- praćenje dokumentacije privedenih i recidivista

d) Mogući manji programi koje predlože sami studenti

Ustanovu se nastoji što manje opteretiti, tako da se studenti šalju u manjim skupinama, s različitim zadacima, i u različitim terminima (otprilike dva sata tjedno po jednom studentu).

Hospitacije se provode na kraju treće godine, kada studenti već raspolažu određenim fondom informacija te su u stanju bolje percipirati i kritički se osvrnuti na sadržaje koji su im tamo ponudeni.

Organizacijski, vodi se računa o tome da se ustanove ne preoptereće brojem studenata, tako da u jednom terminu na hospitaciju ide prosječno dvoje do troje studenata u jednu ustanovu.

Osim upoznavanja ustanove i pojedinih vidova života i rada, studenti imaju zadatak da u praksi provjere koncept koji su upoznali na predavanjima te dobili potreban instrumentarij.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Fakultet za defektologiju jedina je ustanova na kojoj se slušaju kolegiji s tematikom penološke rehabilitacije.

Studenti se upoznaju s tradicionalnim sadržajima teorijski i iskustveno, ali gradivom usvajaju i niz modernih sadržaja koji se nalaze u disonanci s tradicionalnim sadržajima. Praktična izrada i evaluacija individualnih i grupnih programa rehabilitacije, uporaba novih instrumenata koji se zasnivaju na kriterijima rizika i potreba i sl., stvar je budućnosti hrvatskog penalnog sustava, ukoliko se budu slijedili svjetski trendovi. Sadržaj kolegija, dakle, priprema studente soci-

jalne pedagogije za inovacije, omogućujući im aktivno sudjelovanje u uvodenju i provođenju novih strategija i postupaka u skladu s novim trendovima.

Smatramo da su diskusije o rehabilitaciji - za i protiv - stvar prošlosti i da je osnovni problem iznalaženje najdjelotvornijih načina primjene teorijskih spoznaja u praksi. Kolegiji penološke rehabilitacije nastoje slijediti ovu ideju, orijentirajući se na suvremenu svjetsku praksu - konkretne sadržaje metoda i načina rada s osuđenim osobama, prilagodene autohtonim uvjetima Republike Hrvatske, te evaluaciju njihove učinkovitosti, kojom se jedino može doći do odgovora na bitna teorijska pitanja.

KONZULTIRANA LITERATURA

1. Knežević, M. (1987): "Razvoj otvorenog kazneno-popravnog doma," *Penološke teme*, 2, 1-2, 77-87.
2. Sechrest, L., White, S.O., Brown, E.D.: (1979): *The Rehabilitation of Criminal Offenders: Problems and Prospects*, National Academy of Sciences, Washington, D.C.
3. Uzelac, S. (1995): *Socijalna edukologija*, Zagreb Sagena, Sveučilište u Zagrebu.